

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مجموعه مقالات اولین همایش ملی اطلاعات و مردم

جلد دوم

نظارت مردمی بر دستگاه اطلاعاتی

پژوهشکده اطلاعات

دانشگاه اطلاعات و امنیت ملی

موسسه چاپ و انتشارات

۱۳۹۶

سرشناسه: همایش ملی اطلاعات و مردم (نخستین: ۱۳۹۵: تهران)

عنوان و نام پدید آورنده: مجموعه مقالات اولین همایش ملی اطلاعات و مردم / پژوهشکده اطلاعات

مشخصات نشر: تهران: دانشگاه اطلاعات و امنیت ملی، موسسه چاپ و انتشارات، ۱۳۹۶.

مشخصات ظاهری: ج. ۲، ص. ۲۴۶ ش ۷۵

وضعیت فهرست نویسی: فیپا

مندرجات: ج. ۱. سازمان‌های اطلاعاتی و حقوق شهروندی ج. ۲. نظارت مردمی بر دستگاه اطلاعاتی

ج. ۳. مشارکت مردم و سازمان اطلاعاتی ج. ۴. مردم سالاری دینی و سازمان اطلاعاتی

موضوع: سازمان اطلاعاتی -- ایران -- کنگره‌ها

موضوع: iran congresses -- intelligence

شناسه افزوده: شهید، کریم - گردآورنده

شناسه افزوده: دانشگاه اطلاعات و امنیت ملی، پژوهشکده اطلاعات

شناسه افزوده: دانشگاه اطلاعات و امنیت ملی، موسسه چاپ و انتشارات

رده‌بندی کنگره: الف ۱۳۹۵ ۳ ص ۵/۱۷، ۱۷، J

رده‌بندی دیویی: ۳۲۷/۱۲۰۹۵۵

شماره کتابشناسی ملی: ۴۶۴۸۴۸۸

مشخصات

عنوان: نظارت مردمی بر دستگاه اطلاعاتی

به اهتمام: کریم شاهد

ناشر: موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه اطلاعات و امنیت ملی

تاریخ انتشار: ۱۳۹۶

نوبت چاپ: اول

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

بها: ۱۳۰۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۴۱۱-۷۴-۱

تهران: صندوق پستی ۱۶۷۶۵-۱۴۳۸

«تمامی حقوق این اثر محفوظ است. تکثیر یا تولید مجدد آن کلی یا جزئی به هر صورت (چاپ، فتوکپی،

صوت، تصویر و انتشار الکترونیکی) بدون اجازه مکتوب ناشر ممنوع است.» تلفن: ۲۲۴۶۹۷۳۹

سخنی با خواننده

رخداد عظیم انقلاب اسلامی، با ماهیت گفتمانی خود، بدون شک تأثیرگذارترین بخش تاریخ معاصر ایران است. هرچند جهان در طول تاریخ، و به‌طور خاص تاریخ معاصر خود، شاهد انقلاب‌های مختلف بوده است، لیکن آن دسته از انقلاب‌ها تاریخ‌آفرین نام گرفت و به شبکه از آنان یاد می‌شود که گفتمانی به گفتمان‌های موجود افزودند. انقلاب کبیر فرانسوی، انقلاب ۱۹۱۷ روسیه و انقلاب شکوهمند اسلامی در ایران از آن جهت تاریخ را متأثر از خود ساخته‌اند که یکایک دال‌های گفتمانی حاکم بر جامعه خود، و حتی جهان را متحول ساختند. به همین ترتیب انقلاب اسلامی ایران از زمان پیروزی در سال ۱۳۵۷، تأثیرات ژرفی در ساختارهای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جامعه ایران گذارده است. آنچه در ادامه آمده تأثیر انقلاب اسلامی بر فعالیت‌های اطلاعاتی و به‌طور خاص وزارت اطلاعات است.

فعالیت‌های اطلاعاتی در دوران پهلوی، با مفاهیمی همچون بی‌سیاسی و ساواک شناخته می‌شد. خشونت، شکنجه‌گری و دستگیری‌ها در این دوران، موجب ایجاد تصویری منفی از اطلاعات در حافظه تاریخی مردم ایران شد. همچنین با توجه به رابطه وثیق نهادهای اطلاعاتی با حاکمیت نظام، ساواک به عنوان نماینده طاغوت پهلوی، مفهومی ضد ارزش و ضد دین در جامعه متدین ایران به عنوان قاطبه ملت، تلقی می‌شد. همین زمینه ذهنی، نگاه عدم نیاز به سازمان اطلاعاتی را در ابتدای انقلاب شکل داد. به نحوی که برخی از نخبگان سیاسی با ارائه تصویری ساواکیزه از اطلاعات تمایلی به

تشکیل نهاد اطلاعاتی در جمهوری اسلامی نداشتند. اما از آنجا که رعایت مصالح عامه جامعه اسلامی و البته سابقه فعالیت‌های اطلاعاتی در طول تاریخ اسلام به عنوان ارزشی عقلانی وجود دستگاه اطلاعاتی را ناگزیر می‌نمود، رهبران و مدیران انقلاب اسلامی، شکل‌گیری تشکیلاتی اطلاعاتی به نام وزارت اطلاعات را به تصویب رساندند.

ماهیت گفتمانی انقلاب اسلامی، فعالیت‌های اطلاعاتی را با گزاره‌های انقلابی و اسلامی ترکیب نمود، و بدین‌گونه ماهیتی یگانه به فعالیت‌های اطلاعاتی در جمهوری اسلامی بخشید. فعالیت در دستگاه اطلاعاتی جمهوری اسلامی با سایر دستگاه‌های اطلاعاتی جهان متفاوت است و تمامی کنش‌های مأموران اطلاعاتی آن متأثر از دال‌های گفتمانی انقلابی-اسلامی است. وقوع انقلاب اسلامی سبب شد تا تمامی فعالیت‌ها در نهادهای اطلاعاتی و به‌طور خاص وزارت اطلاعات، که به مثابه نهاد مادر و متصدی اصلی امور اطلاعاتی در کشور است، به هر شیوه ممکن صورت نگیرد؛ در واقع اصل «هدف وسیله را توجیه نمی‌کند» در تمامی شئون این نهاد انقلابی ساری و جاری شد و سنگ بنای این سازمان بر پایه شرح و با نگاهی الهی نهاده شد. از این رو فعالیت اطلاعاتی پس از انقلاب با محدودیت‌هایی مواجه شد. حرکت در چارچوب حدود الهی و شرعی، با ایجاد محدودیت‌هایی در مسیر کار اطلاعاتی، قانونمندی را به یکی از ویژگی‌های تکوینی دستگاه اطلاعاتی جمهوری اسلامی ایران تبدیل کرد.

این ملاحظه سبب شد تا اطلاعات در نگاه مردم، تا حدودی از چهره تاریخی منفی و تلقی ساواکیزه از آن خارج شود و این اطمینان را در مردم ایجاد نماید که ارگان‌های اطلاعاتی، قادر به هیچ دخالت فراقانونی و غیرقانونی در امور مردم نیستند. از سوی دیگر این چارچوب‌مندی، تضمینی بر سلامت اداری دستگاه‌های اطلاعاتی در ایران شد. بویژه با حساسیت‌زایی بالایی که فعالیت‌های اطلاعاتی در سطح افکار عمومی و البته سایر دستگاه‌ها و نهادهای حکومتی دارد، همواره تلاش شده است تا فعالیت اطلاعاتی با حرکت در راستای حدود شرع و قانون دنبال شود.

در کنار وجهه شرعی و قانونی فعالیت‌های اطلاعاتی پس از انقلاب، منشأ شکل‌گیری وزارت اطلاعات، به عنوان یکی از معدود نهادهای برخواسته از متن انقلاب، تعامل مردم و سازمان اطلاعاتی را متحول ساخت. سازمان اطلاعاتی در زمان پهلوی که مشخصاً در ساواک مصداق می‌یافت، فعالیت خود را بر پایه حفظ تمام و کمال سلطنت قرار داده بود. این سیاست موجب شد تا پس از خرداد ۱۳۴۲، مردم به مثابه دگر برای نهاد اطلاعاتی پهلوی قلمداد شوند. سال‌های آخری منتهی به انقلاب موجب تشدید این تفکر و تعمیم نگاه دگربینانه به عموم مردم شد. پیامد این سیاست، محدود شدن دایره خودی به اقلیتی خاص از مردم، برخورد و کنش غیرمردمی ساواک با مردم و ایجاد فضای سب و وحشت میان مردم بود. دلیل این اتفاق فاصله ساواک از عموم مردم و چپسازنای آن از میان قشر خاصی از آن‌ها بود. این‌گونه فعالیت دگراندیشانه سبب شد تا جامعه، سازمان اطلاعاتی را محرم خود نپنداشته و حس بی‌اعتمادی نسبت آن و هر آن‌کس با آن، در تعامل و تماس است، اوج بگیرد.

پس از انقلاب اسلامی، مدیران اطلاعاتی، ساواک را از گفتمان امام که مردم را اصلی‌ترین سرمایه و صاحبان نظام می‌دانست، رویه خود را دقیقاً برخلاف رویه ساواک تعریف کردند. محصول این رویه در عرصه نظری، ارائه اندیشه اطلاعات مردمی در نظام جمهوری اسلامی شد. این ایده نظری از ابتدای شکل‌گیری تشکیلات اطلاعاتی در کشور نضج گرفت و با تشکیل وزارت اطلاعات جمهوری اسلامی ایران، شکل نهادی به خود گرفت. وزارت اطلاعات از همان ابتدای شکل‌گیری، ایده اطلاعات مردمی را در قالب ستاد خبری وزارت اطلاعات سازماندهی کرد. با این حال به دلیل درگیری‌های عملیاتی دو دهه اخیر، ایده اطلاعات مردمی در حد ستاد خبری باقی ماند و متأسفانه تلاشی برای توسعه این نگرش بومی در حوزه اطلاعات به عمل نیامد. پژوهشکده اطلاعات از اوایل دهه ۹۰ با درک این موضوع، تلاش کرد ایده اطلاعات مردمی را در سطح گفتمانی توسعه دهد. لذا برنامه‌ریزی‌های لازم برای برگزاری یک همایش علمی

با عنوان «اطلاعات و مردم» در دستورکار قرار گرفت و از سال ۱۳۹۴ اقدامات اجرایی آن شروع گشت. با همدلی اқشار مختلف مردم و یاری حضرت ولی عصر (عج) همایش مذکور در نیمه آبان ماه ۱۳۹۵ محقق گشت. یکی از دستاوردهای مهم این همایش، احیای تفکر اطلاعات مردمی در جامعه اطلاعاتی کشور و توسعه ایده نظری اطلاعات مردمی در قالب مقالات علمی بود. دبیرخانه همایش موفق شد از میان ۳۳۵ مقاله رسیده به دبیرخانه چهار کتاب مجموعه مقالات را پس از همایش تدوین و در دسترس جامعه علمی اطلاعاتی و عمومی قرار دهد. این کتاب‌ها با عناوین «حقوق شهروندی و سازمان اطلاعاتی»، «مارک مردمی و سازمان اطلاعاتی»، «نظارت مردمی و سازمان اطلاعاتی» و «مردم‌سالاری دینی و سازمان اطلاعاتی» منتشر می‌شوند و می‌توان آن‌ها را به مثابه چارچوب نظری اطلاعات مردمی در جمهوری اسلامی ایران به شمار آورد. هر کدام از این کتاب‌ها، یکی از ستون‌های ایده اطلاعات مردمی را بازنمایی می‌کنند؛ جلد اول جایگاه هستی‌شناختی حق‌الناس در فعالیت اطلاعاتی را بازنمایی می‌کند؛ جلد دوم بر نقش بی‌بدیل مردم در توسعه و تکامل اطلاعاتی تأکید می‌کند؛ جلد سوم بر نقش مردم در نظارت بر دستگاه‌های اطلاعاتی جهت تضمین سلامت و کارآمدی آن‌ها اشاره دارد و جلد چهارم نیز نقش دستگاه‌های اطلاعاتی برای خدمت به منافع عمومی در مردم‌سالاری دینی را بازنمایی می‌کند.

پژوهشکده اطلاعات امیدوار است، انتشار این مجموعه مقالات، به سبب ماندگاری نظری برای سایر پژوهشگران و نهادهای فعال در حوزه مطالعات اطلاعاتی فراهم آورد تا در سال‌های آتی شاهد رشد و توسعه رویکردهای بومی در عرصه‌های مختلف اطلاعاتی و امنیتی باشیم.

پژوهشکده اطلاعات

فهرست مطالب

- مقدمه ۹
- فصل اول: مقدمه‌ای بر نظارت مردمی بر سازمان اطلاعاتی** ۱۱
- معضله نظارت و کنترل عمومی بر سرویس اطلاعاتی یا تمرکز بر ضرورت تفکیک سازمانی / کاظم تاجیک ۱۳
- آموزه امر معروف و نهی از منکر و تعامل مردم و نهادهای اطلاعاتی / سیامک قیاسی ۳۷
- فصل دوم: رسانه و نظارت بر سازمان اطلاعاتی؛ چستی** ۵۵
- چرخه قوام‌بخش تعامل رسانه‌ها و نهادهای اطلاعاتی / دکتر سید رضا موسوی‌نیا، دکتر حسین مفیدی احمدی ۵۷
- مدل‌های ارتباطی رسانه و سازمان اطلاعاتی / حسن میرمحسنی ۸۷
- الزامات راهبردی رسانه‌ای در موضوع همکاران «اطلاعات» و «مردم» / اصغر زیرجدی ۱۱۹
- فصل سوم: رسانه و نظارت بر سازمان اطلاعاتی؛ چگونگی** ۱۵۳
- رسانه، اطلاعات و کنترل انتظارات فزاینده / دکتر مرگین پاز ۱۵۵
- بررسی امکان تبدیل تهدید ارتباط با شبکه‌های ماهواره‌ای به فرصت برای جلب اعتماد مردم به اجا / محمد جوادی ۱۸۳
- سازمان اطلاعاتی و شناسایی منابع اطلاعاتی داوطلب در فضای مجازی / پدین عاس زاده ۲۰۱

مقدمه

نظارت مردم بر نظام‌های سیاسی و پذیرش آن از سوی نظام سیاسی، ارتباط مستقیمی با ساختار آن دارد. از نظام‌های سیاسی خودکامه تا نظام‌های سیاسی مردم‌سالار همگی در معرض نقد و نظارت قرار می‌گیرند لیکن آنچه اهمیت دارد نحوه پاسخگویی نظام سیاسی به نظارت جامعه است. به عبارت دیگر جامعه‌ای دارای چرخه نظارتی سالم و مستحکم است که در برابر هر کنش نظارتی، واکنشی، سنگ و معقول دریافت نماید.

بدین ترتیب در نظام‌های سیاسی مردم‌سالار، پاسخ‌دهی در خور از سوی نظام سیاسی نسبت به خواسته نظارتی جامعه انتظار می‌رود. لازمه تحقق این مهم، نظارت‌پذیری همه دستگاه‌ها و اجزای تشکیل‌دهنده نظام سیاسی است. ضرورت نظارت‌پذیری اجزا از یک‌سو و ویژگی محرمانگی جزء مهم نظام سیاسی یعنی دستگاه اطلاعاتی از سوی دیگر، تناقضی را در نظارت‌پذیری سازمان‌های اطلاعاتی متصور می‌سازد که محل بحث و مذاکره است. زیرا پنهان‌بودگی مطلق و عدم نظارت بر آن موجب فساد در سازمان اطلاعاتی و فاصله‌گیری آن از اهداف اصلی خود می‌شود. این در حالی است که فاش‌بودگی و شفافیت بیش از اندازه شیوه‌ها و فرایندهای جاری در سازمان اطلاعاتی نیز به نوعی دیگر موجب خطر در امنیت ملی و نقض غرض سازمان اطلاعاتی می‌گردد.

همچنین جامعه جهانی شده کنونی، بوسیله یکی از مهم ترین ابزارهای جهانی شدن خود یعنی رسانه، دوگانه دیگری را نسبت به سازمان اطلاعاتی شکل داده است. رسانه به عنوان نمادی از اطلاع، وظیفه شفاف سازی افکار عمومی را بر عهده دارد و بازوی نظارتی آن به حساب می آید. از این رو گاه نگاه مصلحتی سازمان اطلاعاتی به یک مسئله با رسالت رسانه در مقابل یکدیگر قرار می گیرند. و با گاه رسانه شفاف سازی فعالیت دستگاه اطلاعاتی را وظیفه خود می انگارد. در دیگر سو سازمان اطلاعاتی برای نظام سیاسی همان کارکردی را دارد که رسانه برای جامعه ایفا می نماید و گاه همان محصولی را می جوید که رسانه به دنبال آن است و یا تولید نموده است. در این صورت سازمان اطلاعاتی به سوی رسانه روی می آورد که به پیش از استقلال در رسانه در تعارض قرار می گیرد. بنابراین بررسی رابطه بازوی نظارتی اجتماعی با سازمان نظام سیاسی یکی دیگر از مسائل مورد واری است.

مطالب فوق الذکر به هدف آگاهی مردم و مباحث پیرامون رابطه اطلاعات و مردم سبب شد تا پژوهشکده اطلاعات در ادامه رسالت علمی و پژوهشی دستگاه های اطلاعاتی جمهوری اسلامی ایران و بویژه وزارت اطلاعات اقدام برداشتن و همایش ملی اطلاعات و مردم را با هدف واری رابطه میان اطلاعات و مردم در دستور کار خود قرار دهد. همایش ملی اطلاعات و مردم با توفیقات الهی در تاریخ ۱۵ آبان ۱۳۹۵ در دو قالب کمیسیون علمی و اقماری برگزار شد.

کتاب پیشرو، مجموعه مقالات برتر یکی از چهار کمیسیون علمی همایش یعنی کمیسیون نظارت مردمی و سازمان اطلاعاتی است. این کتاب شامل هشت مقاله برتر در حوزه نظارت بر دستگاه اطلاعاتی است که در قالب سه فصل مجزا تدوین و پهنی شده اند. فصل اول با عنوان مقدمه ای بر نظارت مردمی بر سازمان اطلاعاتی به بررسی مبانی نظری پیرامون نظارت مردمی بر دستگاه های اطلاعاتی پرداخته است. فصل دوم با عنوان رسانه و نظارت بر سازمان اطلاعاتی؛ چیستی، رابطه رسانه و دستگاه اطلاعاتی و نحوه تعامل و محل تقابل آن ها مورد بررسی قرار داده است. فصل پایانی نیز با عنوان رسانه و نظارت بر سازمان اطلاعاتی؛ چگونگی، با مطالعه ای موردی و مصداقی برخی از کارکردهای متقابل و شیوه های تعامل رسانه و سازمان اطلاعاتی را به بحث گذارده است.